

מלאך ההיסטוריה

מאנגלית: לאה קליבנוף־רון

קרוליין פורשה (Carolyn Forché) היא משוררת וסופרת אמריקנית עטורת פרסים, מתרגמת ופעילת זכויות אדם. היא נולדה בשנת 1950 בדטרויט. ספרה הראשון, *Gathering the Tribes*, יצא לאור בשנת 1976, ומאז מתפרסם ספר נוסף של שירה בערך אחת לעשור. בזכות מלגת גוגנהיים שקיבלה, נסעה לסן־סלבדור כפעילת זכויות־אדם, שם כתבה את 'הקולונל', שנעשה אולי לידוע בשירה, על ארוחת הערב בביתו של הקולונל האל־סלודורי, אשר פתח בפניה תיק קניות ובתוכו אוזני אדם.

פורשה טבעה את המונח "The poetry of witness", ובשירתה היא מביאה את הכתיבה הפוליטית בגוף ראשון, מתוך המבט והמפגש האישיים – העדות. היא עצמה מדגישה כי היא אינה משוררת פוליטית, אלא משוררת מעורבת פוליטית. אפשר לראות בכתיבה זו מעין גשר בין הכתיבה הפוליטית, שעשויה להיות חיצונית לעתים, לבין הכתיבה האישית. העדות רחבה מההתנסות האישית ומכילה את כלל התמונה שהמשוררת רואה ופוגשת. באופן זה היא נותנת בכתיבתה קול למי שאין להם קול; מדברת בעבור מי שאינם יכולים לדבר. פורשה תרגמה לאנגלית משוררים שונים, וביניהם הייתה שותפה לתרגום שירים של מחמוד דרויש, וערכה את האנתולוגיה *Against Forgetting: Twentieth-Century Poetry of Witness*, שכינסה משוררים מעשרות מדינות שונות. היא נחשבת כיום לאחת מהבולטות שבמשוררות השירה האמריקנית (יש אמנם מי שקוראים לה: "משוררת של משוררים"), שסללה נתיב פואטי ייחודי, אשר קמים לו בהדרגה ממשיכי דרך. עד כה יצירתה כמעט שלא תורגמה לעברית.

השיר "מלאך ההיסטוריה" פורסם בשנת 1994 בספר בשם זה. על הספר כתבה פורשה כי הוא "...איסוף של מבעים שהורמו מן הארץ ונעטפו באווירן של מילים פורצות. המבעים הללו נבעו מתוך המפגש שלי עצמי עם אירועי המאה הזאת, אבל הם אינם מייצגים אותה... [זוהי] עבודה התובעת צורת ביטוי משל עצמה: רבת־קולות, שבורה, רדופה ושקועה בחורבות, ללא אפשרות לבנייה מחודשת."

*

את "מלאך ההיסטוריה" מצאתי בחנות ספרים יד־שנייה עמוסה לעייפה בסן־פרנסיסקו. השאלה מה מביא אותנו בתוך חנויות הספרים הללו דווקא אל ספר מסוים היא תמיד חידה. לא הכרתי את המחברת, קרוליין פורשה, אבל הספר מגנט אותי אליו. שמו, תמונת העטיפה היפהפייה ואחר־כך, כשפתחתי אותו, הפסיפס הטעון שגיליתי בתוכו. בספר מצאתי משהו שחיפשתי מבלי לדעת, קול הכרחי בעולם שעבר כל־כך הרבה זוועות.

רק בהמשך גיליתי את הקשר הביוגרפי האישי שלי. פורשה, הכותבת מתוך לשד ההלם של המאה ה-20, הקדישה חלק משמעותי מהשיר לילדים יהודים שהוסתרו בבת-ימחסה בצרפת במלחמת העולם השנייה. אמי הייתה אחת מאותם הילדים, אלא שלא כמו אותם ילדים שעליהם כותבת פורשה – היא ניצלה.*

לק"ר

כך מדמיון אדם את מלאך ההיסטוריה: פניו מופנים אל העבר. במקום שבו אנו רואים שרשרת אירועים, הוא רואה קטסטרופה אחת יחידה, הממשיכה לערום הריסות ולהשליך אותן לרגליו. המלאך היה רוצה להישאר, להעיר את המתים ולעשות את מה שנופץ לשלם. אבל רוח-סערה נושבת מגן-עדן. הרוח נתפסת בכנפיו באלימות כזו עד שהמלאך אינו יכול עוד לסגור אותן. הסערה שאי-אפשר לעמוד בפניה דוחפת אותו אל תוך העתיד, שאליו מופנה גבו, בעוד ערמת החורבות שלפניו גדלה עד לשמים.

ולטר בנימין, "תזות על הפילוסופיה של ההיסטוריה", 9.

יש זמנים שבהם הילד נראה שברירי, כמו לא חצה עדיין את הגבול אל העולם. כאשר צרפתית הייתה המוזיקה הסודית של הרחוב, של בית-הקפה, של הרכבת, הצרפתית שלי נסוגה ונעשתה אינטימיות ושונה. בעולם הייתה זו שפת הפרופגנדה, שפת השקר המוסכם, והיא כבלה אותי אליה, תובעת מחיי הסבר. כשבני נולד, נעשיתי בת-תמותה.

הימים שלנו בקפ-אונג'ו, בקתה מצוחצחת של חדרים שכורים ואוויר לבן. אפריל. בשעת השפל יש דונמים של אור, ספינות שהמים נטשו. כשהוא ישן, הילד נעלם מחיינו.

שנים אחר-כך, בספינה מפליגה מביירות, ואולי בזמן שלפני להפלגה, שעה לפני, מסוקים מרימים הינמות ים לבנה. אישה נשברת לנשים רבות.

* תודותיי נתונות לבתנדיב וויינברג, ג'ואנה חן, יגאל וולט ועמיטל שטרן. כמו כן נתונות תודותיי לבת-שבע דורי-קרלייה, לבן בלפר ולאמי על הסיוע בתרגום מצרפתית ומגרמנית. תודה גדולה שלוחה לקרוליין פורשה על מתן האישור לפרסום השיר בעברית.

לספינות הללו, השכוחות, אין שדרית. כך בטוח בעבורן וכך בטוח החלל שמתחתן. אפרייל חלף כאן ביעף. שובר הגלים היה גלוי לעין, גם המגדלור, אבל ללא כל אופק. המוזיקה הזכירה את אפרייל, השחפים, אפרייל, אבל את לא הלכת לעבר הבית הזה. לו הכיר הילד מילים, לו לא היה זה הכרחי בעבורו לתחקר אותי בעזרת ידיו – לדעת שכך תהא החזרה, שאור הים של אפרייל היה המשמר שעליו ניצבת.

במסדרונות מְחַפֵּי-הלילה של Hôtel-Dieu, אישה חסרת שינה דוחפת את האלונקה שלה

לאורך מסדרונות העבר. *Bonjour, madame. Je m'appelle Ellie.*

היו שם רכבות. ומעבר להן, שדות מדורגים.

בעונות הסתיו הובערו השדות באש במכוון. ילדים תמים רצו דרכם ממציאים להם מעין משחק.

נשים חבטו בלהבות במטאטאים ושמיכות, לכן סיפרו שהלהבות נמצאות "תחת שליטה".

והילדים? להם היה אסור לשאול על השנים שלפני לידתם.

ועדיין הם הבעירו את השדות, ועדיין סיפרו שהכול "תחת שליטה", משמיעים את הצירוף האחד, "תעבורת מוות".

זהו אֵיזְיָה בזמן המלחמה, אֵיזְיָה והכפר השכן בְּרִנְיָה-קוֹרְדוֹן. זהו בית-חווה באֵיזְיָה.

מקום שקט כשלעצמו, בתי אבן על גדות נהר הרון, שם, בין אפריילים, הוחבאו בהצלחה בתוך נוף ההרים למשך שנה ארבעים וארבעה ילדים.

עד שהשדות נעשו שחורים ושלג צנח כל הלילה מעל שלט הזיכרון הקטן שאינו מזכיר שהם היו ילדים יהודים שהוחבאו מאפרייל לאפרייל באֵיזְיָה שלידי בְּרִנְיָה-קוֹרְדוֹן.

* בוקר טוב, גברתי. קוראים לי אלי.

*Comment me vint l'écriture? Comme un duvet d'oiseau sur ma vitre, en
hiver.**

בכל חלון תצלום ריק של מעצרים.

בתוך הבית, שתיקת אלוהים. ארבעים וארבעה שקי־שינה, ארבעים וארבעה ספלי
מתכת.

והשתיקה של אלוהים היא אלוהים.

בפיטיביה ובון־לה־רולֶנְד, בְּלֶה מִיל, בְּלֶה טוֹרֶל, במוסקוב או בְּנִיָה,
השתיקה של אלוהים היא אלוהים.

הילדים נלקחו לפולין,

הילדים נלקחו לאושוויץ שבפולין

הם שרו ***Vous n'aurez pas L'Alsace et la Lorraine*

בבית־החווה שעדיין עומד על תילו באִיֶזֶה, ****le silence de Dieu est Dieu*

במסדרונות מְחַפֵּי־הלילה של Hôtel-Dieu עכשיו חורף.

אם יש עיר, היא חֶרְבָה; אם חיה, מורעבת.

אם קבר, אנונימי.

אם מאה שנים, אלו.

האם מאה שנות ההווה הן זמן רב? שאלי קודם־כול אם מאה שנים יכולות להיות הווה.

גרנו במחלקה של סנט מוניק, מעל המסדרון הראשי, אֶלִי ואני,

בתוך Hôtel-Dieu שבכיכר פְּרֹנִי נוטרדאם.

מתחת לנו נפתחו נרקיסים.

* איך הגיעה אליי הכתיבה? כמו הפלומה של הציפור על חלוני בחורף.

** לא תכבשו את אלזס ולורייין.

*** השתיקה של אלוהים היא אלוהים.

אלי שוב סבלה מקשקשים, אלי הקטנטנה, בקצה מיטתה, מקלפת את עורה
מזרועה כאילו היה כפפת אופרה
ומתייפחת *cachée, cachée, cachée* כל משך המלחמה.

אסם לאסם באור שחת, שדה למרתף. החורף לקח את אחד מבניה;
המאמץ שלה להשתיקו – את האחר.

Le Dieu? Le Dieu est un feu. פסיכופט. Le Dieu est feu. **

זה לא נורמלי שאם תאריך ימים יותר מילדיה.
זה לא נורמלי שהבנים שלי היו צריכים למות.

פריז! הו! כמה אני בוחלת בעיר הזו בגלל עברה.

אז את רוצה לעזוב את פריז?

Mais oui *** אני רוצה לעזוב את החיים, יקירתי.
ההורים שלי? גורשו. הדודות והדודים שלי? גורשו. החברים שלי? כולם מגורשים.
אני לא יודעת מה עלה בגורלו של איש מהם. איך הם הגיעו אל הסוף.
המסמכים שלי סיפרו שהייתי פולנייה. כשהכסף אזל, ברחנו. כשהנאצים הגיעו,
ברחנו. *cachée, cachée, cachée!*

חולה השחפת מציע את הסיגרייה שלו והשלג נופל, בסבלנות, על פני פרחי האביב.

החיים שלי, *triste* **** את מבינה? המקום הזה. לא טוב! צרפת. לא טוב! גרמניה.
לא טוב!

Ni L'Union soviétique ***** פשיסטים! זה לא טוב.

אז למה לא לעזוב את פריז?

* מוסתרת, מוסתרת, מוסתרת.

** אלוהים? אלוהים הוא אש. פסיכופט. אלוהים הוא אש.

*** בטח.

**** עצובים.

***** גם לא ברית-המועצות.

אני יהודייה. את מבינה? לבד בחדר קטן בקומה השלישית, תמיד לבד.
כדי להישאר שפויה, אני שרה לעצמי ליבריות ושירי־ערש גרמניים, את יכולה לדמיין?

Mein Flügel ist zum Schwung bereit
ich kehrte gern zurück,
den bleib ich auch lebendige Zeit
ich hätte wenig Glück*

בעלי היה חייל נגד הנאצים. *Résistance. Agir.* ** הוא לא נהרג במלחמה.
הוא אפילו חזר אליי. הוא מת אחרי המלחמה. הוא מת מכולרה.
והעולם גרוע כעת יותר משהיה אז.

גרוע יותר?
Mais oui!

יש לנעול את נעלי־הבית ולא לעשן. אין לצעוד אל מעבר לשלט אין כניסה.

לא – שאריות מועטות של שום דבר. ורשות כניסה – מה המשמעות שלה? שהם אינם
מתכוונים להאשים את עצמם בדבר.
אבל המגורשים, לא, אין דבר בין המילה הזאת לבין אלה שאינם עוד, אלה שאינם
חוזרים.***
ואם השפה היא מנגנון שרירותי, אין לצעוד אל מעבר לשלט אין כניסה בתוך
Hôtel-Dieu שבכיכר פֶרְוֵי נוטרדאם.

אחר־כך חזר בעלי עם ילדנו בזרועותיו ועמד מחוץ לסנט מוניק.
הם לא ירשו לילד להתקרב אל מיטתו.

* הכנף שלי מוכנה זה כבר להכות,
בשמחה הייתי שב,
גם אם זמן אלזמני אשאר עוד לשהות,
לא יהיה לי כאן מזל רב.
** המחותרת. לפעול.
*** במקור: *who do not reviennent.*

אגף השחפת בחורף.
את יוצאת החוצה, אם כך, דרך הפרוזדור, כן. יש לך זכות לראות את הילד שלך. אל
תתני
לאיש לעצור בעדך. הם פשיסטים כולם.

גשם יורד מבעד לחלונות מורמים, כמו: אסור לך לשכוח דבר: השעות, התקווה,
חוסר-השינה
והרכבות, אסור לך לסלוח להן.
עשן עולה מהשדות, מוות של בעל, נשימת
החורף ואור-ירח נוגע בדרגש.
הרעב והסכין של היקיצה, הסכין הקר.

באפריל מגיעים פרחי הלילך, עטופים ב"לה מונד".
"מטוס התרסק בוורשה היום אחר-הצהריים".
היה די זמן לדמיין זאת: שמלת כלולות תלויה בתוך מחסן כלים בפאתי ורשה.

אבל כאשר שאלו אותה באיזה מובן נעשה העולם גרוע יותר, היא ענתה
pardon, est-ce que je,
vous dérange?
*Je ne sais pas très bien m'expliquer en Français?**

יש אנשים שאומרים זאת. אני אומרת שהאלוהים הזה משוגע. *Hôtel-Dieu?*

החזקנו ורדים. אחר-כך הוורדים נחו על השלג כאילו מישהו מת שם. חורף.
ישנם קברים
רבים. כולם מאותו הסוג.
ובכן, זה יהיה בית-קברות של מלחמה...

* סליחה, האם אני מפריעה לך? אני לא בטוחה שאני מתבטאת היטב בצרפתית.

הם מתו ונקברו בבוץ, אבל ידיהם הזדקרו החוצה.
אז החברים שלהם השתמשו בידיים האלו כדי לתלות עליהן קסדות.

והשדות? האם השדות לא השתנו בגלל מה שקרה?
המתים אינם דומים לנו.
כיצד יכולים השדות להמשיך להיות שדות רגילים?

הילד הלך העירה עם אביו. הם צועדים בדרך על פני השבועות שנותרו
לבתי הקיץ אטומי-הקרשים, לאורן החוף, למגדל המים הכחול.
דיירי החורף אורזים לקראת האביב.
את חייבת לחזור לאלי אסור לך להשאיר אותה לבד.
אבל איבדנו ימים ופעמים רבות ניסינו להתחיל שוב, בעוד היא נועלת את עצמה
בבית-השימוש כדי לשיר.
(המילים נמצאות במקום כלשהו. המילים שייכות לכאן.)
עורה מתקלף מן המגבות הקשות.
ורק אז נוסקות היונים ומכות ברוח.

כשלא הייתי, הילד צעד את הצעד הראשון שלו לבד,
נע לאורך הפרוזדור הלבן בלי עזרה, אך בלילה כמעט טובע בתוך
הנשימה שלי עצמי.
אלי תולשת רקמות של עצמה מעצמה.
כאן, בספר הזה, מצאתי את המחלה שלך. היא נקראת האש של אנטוניוס הקדוש.

אני לא יוצאת החוצה בימים אלה. לראות אותי הולכת זה דבר נורא.
(צליל הגרון של בעלה מנתץ את הנהר.)

גרועה יותר מזיכרון, הארץ הפתוחה של המוות.

אור נכנס אל החדר מלמעלה. החלונות, עבודת-יד, היו אלה של פריז הכבושה.
אני חिकיתי ללידת הילד.
צבעונים קטומים ניצבו בכוס.

סימון הייתה בחיים. פעמיים קרבה ידה לקפל פנימה את התריסים הכחולים מעל החלונות ופעם אחת היא נגעה בחלון כשעברתי. מתחת לעצי הדולב של מונפרנאס: המריצה של איש-האחזקה בבית-הקברות, חכמת הקברים של אישה זקנה. השבוע הראשון הזה שלאחר לידתו היה כותנה דקיקה, שקופה, ומרפסות רטובות. ורדים לבנים. ושמו של אלוהים הוא מחרוזת חסרת חוליות של אותיות תנועה.

ובדיוק כעת הרגשתי כאילו מישהו שאיננו חי עוד עומד ומשקיף, אז שאלתי אם הוא סבל מאד והוא השיב שלא.

אבל כאשר חזרתי מן הגבול משהו משונה קרה. חלפו כבר יותר משבעים יום ואני לא שקלתי כלום. התיקים שלי לא היו כבדים מהרגיל, אבל לא יכולתי להרים אותם. אחרי ששתיתי ושוחחתי קצת הלכתי לנות. כשהתעוררתי, החדר שלי היה מלא עיטים. הם ניתרו סביב החדר, ממהקים ומקיאים בשר, כמו שראית אותם בפוארטו דיאבלו ובאל פליון.

בדיוק כמו שראית אותם.

כאילו מישהו שאיננו חי עוד עומד ומשקיף. על אדן החלון, על שולחן הכתיבה, בתוך האמבטיה ועל הגוף שלי

נפוחים מבשר כל-כך עד שלא היו מסוגלים לעוף

אבל כאשר הסתובבתי, לא היה שם שום דבר, כאילו מישהו שאל, משהו לא בסדר?

בחלון של חיי המוקדמים, לעתים קרובות חורף. הזוגית לבנה מהנשימה שלי,
וכשאני משפשפת אותה, אני רואה רק את השתקפותי-שלי.

זה היה שנים לפני שפניי נעשו פניה, פנייך ופניה, לפני האחרים, פונות
זו לזו דרך ימים, כאב, אשנב הביקור של האסיר.

מכוונות את האור כדי לראות שוב, כדי להחדיר זיכרון אל תווי-פנינו, עיניי,
עיניה, הנשימה שלנו, שלה, שלי-עצמי –

כאילו היה אפשר להמשיך לחיות למען מישהי אחרת.

כאשר היא הלכה הביתה איתי, למעני, לכיוון הארמון הלאומי, ואחר-כך בתוכו,
איתי, כדי למנוע ממני ללכת לבד.

יודעת שכל אחת הייתה נותנת לשנייה את חייה שלה, אני חיה כעת את חייך, את
החיים שהיית עשויה
לחיות בפריז,
ובנותייך נמצאות איתי.

יש לנו חגיגות לזכרך ויש לנו סיוטי-לילה שבהם את אומרת לנו

כאשר את מתה, זה אף פעם לא לילה.

שמונה שנים אחר-כך, בצרפת, פתחתי את המכתב שלך כאילו שלחת אותו שנים לפני
שנפרדנו.

על גיליון-נייר כחול, בידך שלך:

מה נהיה מאתנו? העבודה בבית-החרושת הזקינה אותי, שזרה חוטים של בדיל בשערי,
קברה את עיניי בתוך פניי, עקרה כמה משיניי
ורוקנה את גופי מפירותיו.

ילדיי גדלו והם חיים בנפרד ממני, בגלות. לא ראיתי אותם, גם לא
את הילדים שנולדו להם.
ההרים השבורים נעשו ניטרלים.

אני שומרת אצלי את היומן שלו, תרמיל עם הבגדים שהם תלשו מגופו,
התמונה שצולמה
לפני המלחמה. ואני קוראת לזה כעת המלחמה, אני כבר לא קוראת לזה המאבק.

הבית שלנו קרס והחורבות מונעות ממני להוציא את מה שקברנו מאחוריו
שנים רבות קודם לכן.

כאשר את כותבת, אנא, תארי שוב איך נראיתי בשמלה הלבנה בבוקר ההוא
שלא ייתכן
כאשר חיי האקראיים נתפסו ברשתה של מטרה.

כאן את גרה בסטודיו שנמצא לצד הסטודיו של סימון והם משקיפים על בית-הקברות.
כאן את נמצאת בגלות אבל אין לך די כסף לקנות שעון.
כאן את כותבת ליד שולחנות בית-קפה מכתבים לאלה שנעלמו; גרוע מכך – את
שולחת אותם.

כאן את טועמת עקרבנון, מין דג שלא היית טועמת לעולם.
כאן את פורשת את זרועותייך כאשר הגבר שהיה עשוי לאהוב אותך מתקרב.

ודאי שכל אמנות היא תוצאה של היות האדם בסכנה, של צעידה דרך
התנסות לאורך כל היום עד לסופו.

כאשר המסוק האחרון מתרומם מן הסיפון של המְיִטוֹן והספינה מסתובבת

**.Bonjour, madame. Je m'appelle Ellie*

השמים בחלק הזה של העולם, בְּבָרָה של אור כוכבים.
שמלת כלולות תלויה בתוך מחסן כלים בפאתי ורשה.

*** Bonsoir. Est-ce que je vous dérange?*

* ערב טוב, גברתי. קוראים לי אלי.

** ערב טוב. האם אני מפריעה לך?

להפך, אני שמחה לתרגל את השפה.

אם כך, אינך צרפתייה. איזה מזל יש לי. לא הייתי מסוגלת לחלוק את החדר הזה עם צרפתייה.

בעוד פצצת הזרחן הלבנה פורעת עצמה ברוח כמו נוצות יען של אור
ואני קיללתי אותך בגלל
שנשארתי בלעדיו, מתעתעת אותי אל הפרידה הזאת.

**Parlez-vous Français? Est-ce que vous le parlez bien?*

זה נראה כל-כך יפה מכאן, גיברת, אמר המלח, אם את לא עוצרת לחשוב.

וכך זה נמשך כל הלילה ההוא, שאלות בצרפתית, וכך זה נמשך, נוצות לבנות
וזהרות לאורך החוף של לבנון, עד שאלי נרדמה.

כיצד יכול אדם בלבבל בין ההרס הרב הזה לבין חייה הכאובים של אישה אחת?

Est-ce que je vous dérange? Et pourquoi des questions? היא שאלה.

מכיוון שבצרפתית לא קיימת מילת-עזר מקבילה למילה 'האם' שבשפה האנגלית

כמו

האם חיכית לו שישוב? והאם הוא חזר חי מן המלחמה?***

או

האם החלטת בביירות להמשיך בלעדיו?***

* האם את מדברת צרפתית? האם את מדברת היטב?

** ולמה השאלות האלה? היא שאלה. האם אני מפריעה?

*** במקור: Did you wait for him to come back? and Did he return from the war alive?
(כלומר, המקור מתייחס לפועל העזר 'Did', שאינו קיים בצרפתית).

**** במקור: Did you decide in Beirut to go on without him?

כאילו מישהו שאינו חי עוד עומד ומשקיף:
Bonsoir. Est-ce que je vous dérange?

ביעותי לילה. עיר שכל חלונותיה אטומים.
זיכרון שדרכו לא עבר האדם בחייו.

את מבינה, סיפרתי למאדאם על חיי.
סיפרתי לה הכול.
ומה היא אמרה?

הערות המחברת לשיר

מלאך ההיסטוריה אינו מדבר על התנסויות. בעבורי, זוהי פתיחה של פצע, התכנסות ושתיקה של עשור. זהו גם איסוף של קולות שהורמו מן הארץ ועיטופם בחומן של מילים פורצות. הקולות הללו יצאו החוצה מתוך המפגש שלי עצמי עם אירועי המאה הזאת, אבל הם אינם מייצגים "אותה". שירי הגוף-הראשון, המשפּט-החופשי והנרטיב-הלירי של שנותיי המוקדמות פינו דרך לעבודה התובעת צורת ביטוי משל עצמה: רב-קולית, שבורה, רדופה ושקועה בחורבות, ללא אפשרות לבנייה מחודשת.

המוטו הוא משל ולטר בנימין והוא לקוח מתוך "תזות על הפילוסופיה של ההיסטוריה", חלק 9, שבספרו "Illuminations". ערכה והוסיפה הקדמה: חנה ארנדט.

Hôtel-Dieu הוא בית-חולים ליד קתדרלת נוטר-דאם שבפריז.

השורה: "Comment me vint l'écriture..." לקוחה משירו של רֶנֶה שאר, "La bibliothèque est en feu" (הספרייה בוערת).

השורה: "le silence de Dieu est Dieu" לקוחה משירו של אלי ויזל, "אני מאמין".

השורות: "...Mein Flügel ist zum Schwung..." לקוחות משירו של גרשום שלום "Gruss vom Angelus", בתוך "תזות על הפילוסופיה של ההיסטוריה", חלק 9, לוולטר בנימין.

השורה: "a boneless string of vowels" לקוחה מתוך ספרו של ס.ו. קינג "Gnostics and Their Remains".

פוארטו דיאבלו ואל פליון היו "מזבלות גופות" באל-סלוואדור, שם הושארו לעתים קרובות שרידיהם של "הנעלמים".

החלקים שהתהוו מתוך אל-סלוואדור מוקדשים לבעלי, הארי מאטיסון, ולידידת מרגריטה הררה.